

ТЕОРЕТИЧНІ Й ТЕХНОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ СОЦІАЛЬНОЇ ТА СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

УДК 37.013.42+37.018.32:159.922.76-056.49

М. С. Доннік

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОФІЛАКТИКА ДЕЛІНКВЕНТНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ В УМОВАХ СОЦІАЛЬНОГО ГУРТОЖИТКУ ДЛЯ СИРИТ

Сучасний стан розвитку суспільства, що обумовлюється низьким рівнем матеріальної забезпеченості громадян, зниженням рівня суспільної моралі, зубожінням значної частини населення, вимагає від працівників соціальної сфери швидкого реагування на прояв проблем соціально-педагогічного характеру. Особливу категорію «груп ризику», при цьому, становлять діти-підлітки, що переживають складний період, пов'язаний із віковими кризами підліткового віку. Крім того, ситуація значно ускладнюється, коли підліткова криза стає притаманна дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування, які перебувають у соціальних гуртожитках. Саме тому соціальному працівнику слід зорієнтовувати свою діяльність на профілактику підліткових правопорушень дисциплінарного, адміністративного та кримінального характеру, як в межах мікросередовища соціального гуртожитку, так і поза ним.

Торкаючись питання соціально-педагогічної профілактики делінквентної поведінки підлітків, знаходимо достатню кількість наукових надбань у цій сфері. Зокрема, філософських позицій протиправної поведінки у тому чи іншому ракурсі торкнулися С. Анісімов, Е. Еріксон, Дж. Локк, А. Скрипник, Ж. Сартр; правових аспектів – Ю. Антонян, І. Башкатов, К. Ігошев, М. Костецький, В. Кривуша, В. Мінковський, Т. Перепелиця, О. Тузов, В. Тюріна, В. Нор та ін.; психолого-педагогічних – М. Алемаскін, Б. Баєв, Г. Бочкарьова, О. Змановська, Л. Зюбін, В. Кондрашенко, Е. Костяшкін, Н. Максимова, С. Немченко, Т. Титаренко; медичних – М. Буянов, В. Лебединський, О. Селецький, Г.Фелінська.

Наукові засади соціально-педагогічної профілактики девіантної поведінки закладено такими українськими вченими, як О. Безпалько, О. Ємець, І. Зверева, А. Капська, І. Козубовська, В. Лютий, Н. Максимова, В. Оржеховська, О. Пилипенко, Г. Пономаренко, С. Толстоухова М. Фіцула та ін.

Окремі дослідження стосуються діяльності соціального гуртожитку та психолого-педагогічних особливостей біологічних та соціальних сирит

– вихованців шкіл-інтернатів (О. Антонова-Турченко, М. Аралова, Я. Гошовський, І. Дубровіна, І. Іванова, О. Ігнатова, Л. Кані-шевська, Б. Кобзар, В. Мухіна, Л. Осмак, І. Пеша, А. Прихожан, Н. Толстих, В. Юницький, В. Яковенко та ін.).

Проте аналіз наукової літератури дозволяє констатувати відсутність ґрунтовної бази з профілактики правопорушень саме в умовах соціального гуртожитку для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Тож, потребою в обґрунтуванні та детальному роз'ясненні основних передумов соціально-педагогічної профілактики делінквентної поведінки вихованців соціального гуртожитку і обумовлений вибір теми статті.

Саме поняття «делінквентна поведінка» має багато інтерпретацій, що обумовлюється цікавістю до дефініції представників різних наук. Розглядається поняття у широкому значенні як злочинна (кримінальна) поведінка, правопорушення кримінального характеру, порушення офіційно визначених правил поведінки та дисциплінарних вимог (прибічник В. Ковальов). А також у вузькому, як – некримінальне правопорушення чи протиправна поведінка дітей та підлітків (прибічник А. Лічко).

Слід зазначити, що делінквентна поведінка особистості є різновидом девіантної поведінки, як такої що «не відповідає суспільним нормам та завдає шкоди особисто людині, оточенню, суспільству взагалі» [1, с. 358]. Сама делінквентна поведінка (лат. delinquens – провина) характеризується порушенням норм громадського правопорядку, загрозою благополуччю інших людей або суспільству взагалі та в особливо важких випадках може бути правомірно покараною згідно статей цивільного та кримінального кодексів [2, с. 360].

Виникнення делінквентної поведінки у підлітків обумовлюється багатьма факторами. Зокрема, М. Зайченко виділяє наступні фактори ризику, що провокують появу правопорушень у дітей підліткового віку:

1. Соціально-економічні: зниження життєвого рівня населення, майнове розшарування суспільства, обмеження можливостей соціально схвалених способів заробітку, безробіття, доступність алкоголю та тютюну.

2. Соціально-педагогічні: криза інституту сім'ї, зростання кількості сімей із конфліктним та асоціальним стилем виховання, проблеми, пов'язані з навчанням, конфлікти з учителями, низький соціальний статус підлітка в учнівському колективі, слабка система позашкільної зайнятості дітей і молоді.

3. Соціально-культурні: зниження морально-етичного рівня населення, поширення кримінальної субкультури, руйнація духовних цінностей, збільшення кількості неформальних молодіжних об'єднань, у яких домінує культ сили, пропаганда ЗМІ асоціальних стереотипів поведінки.

4. Психологічні: акцентуації характеру, реакція емансипації, реакція групування, потяг до самоствердження, задоволення почуття цікавості, бажання виглядати дорослим, потреба змінити психічний стан у стресовій ситуації, інфантилізм, підвищений рівень тривожності.

5. Біологічні: порушення роботи ферментативної та гормональної систем організму, вроджені психопатії, мінімальні мозкові дисфункції внаслідок органічного враження головного мозку, наслідки спадковості, вплив природного середовища [3].

Така складна та багатогранна природа делінквентної поведінки підлітків зумовлює й надзвичайну складність її соціально-педагогічної профілактики. При чому, саме поняття профілактика нами розглядається як «науково обґрунтовані та вчасно вжиті дії, спрямовані на запобігання можливих фізичних, психологічних або соціокультурних колізій в окремих індивідів груп ризику, зберігання, підтримку та захист нормального рівня життя й здоров'я людей, сприяння їм у досягненні поставлених цілей і розкриття їх внутрішніх потенціалів» [4].

Соціально-педагогічна профілактична діяльність має бути спрямована на конкретного підлітка, що сприятиме вирішенню його індивідуальних проблем шляхом вивчення особистості вихованця та його оточуючого середовища, а також пошуком адекватних способів спілкування з підлітком, виявленням засобів допомоги йому самостійно вирішувати свої проблеми [5].

При чому, профілактична діяльність в межах функціонування соціального гуртожитку повинна мати свою специфіку, що обумовлюється соціально-психологічними проблемами вихованців та умовами їх проживання в мікросередовищі соціального гуртожитку для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Щодо соціально-психологічних проблем мешканців означеного закладу, зауважимо, що увесь перелік проблемних якостей вихованців пояснюється умовами перебування сиріт в закладах закритого типу (зокрема школах-інтернатах). До таких проблем науковці відносять: соціально-економічні, міжособистісні, внутрішньоособистісні, проблеми сім'ї, залежностей, здоров'я, ВІЛ/СНІДу, зайнятості тощо. Увесь спектр проблем особливо загострюється в підлітковому віці, коли дитина намагається привернути до себе увагу.

Розуміючи, що вона перебуває у соціальному гуртожитку та може своєю поведінкою завдати шкоди як собі, так і мікросередовищу гуртожитку, соціальний працівник повинен у своєму арсеналі мати технології швидкого реагування на поведінку, що відхиляється від правових норм та враховувати підходи до здійснення соціально-педагогічної профілактики девіантної поведінки. До таких підходів слід віднести: по-перше, **проактивний** (запобігає правопорушенням, усуваючи причини та обставини, що можуть спонукати підлітків чинити протиправні дії), **відновний підхід** (створення умов для того, щоб правопорушники взяли на себе належну відповідальність за свої вчинки:

усвідомили наслідки скоєного й спрямували свої дії на їх виправлення та відновлення стосунків і миру в мікросередовищі) **та включення у мікросередовище** (передбачає активну участь самого мікросередовища гуртожитку в процесі реабілітації підлітків, що перебувають у конфлікті з законом або виявляють девіантну поведінку, зокрема надання підтримки та допомоги в їх ресоціалізації та реінтеграції); по-друге, **врахування психологічних особливостей** (психічного та фізичного стану підлітка в період формування його особистості, коли йому особливо потрібні підтримка і турбота з боку дорослих); по-третє, **повага до суспільних цінностей** (орієнтація на формування в соціумі шанобливого ставлення до загальнолюдських моральних засад, поваги до особистості, а також гендерних, етнічних, культурних та мовних відмінностей); по-четверте, **визнання прав дитини-підлітка**, закріплених в Міжнародній конвенції про права дитини (зокрема право бути вислуханою та брати участь у процесі прийняття рішень, які впливають на її життя) [6].

Крім того, у процесі роботи з підлітком, якому притаманна делінквентна поведінка, соціальний працівник повинен дотримуватися таких стратегій:

а) надання порад, визначення проблеми, пояснення чому зміна поведінки в позитивний бік є важливою;

б) усунення перешкод – визначення перешкод і допомога в їх практичному вирішенні;

в) забезпечення вибору – пропонування низки виборів зменшує опір і допомагає вихованцеві пережити етап активного прийняття рішення щодо відмови від делінквентної поведінки;

г) прояву співчуття – використання рефлексивного слухання, щоб зрозуміти, яке значення надає вихованець своїй проблемі; розуміння його почуття;

д) забезпечення зворотного зв'язку – заохочення зворотного зв'язку від сім'ї, друзів, порівняння зворотних зв'язків;

ж) пояснення цілей – угода між соціальним працівником та вихованцем щодо визначення спільної мети та цілей роботи;

з) активна допомога – підтримка й демонстрація ставлення активної допомоги в процесі змін підлітка, виявлення ініціативи в заохоченні подальших зустрічей [7].

Реалізація усіх вищезазначених стратегій, покликаних мотивувати підлітка змінити стиль життя та характер поведінки, вплинути на особистість та свідомість дозволить соціальному працівнику сформувати позитивні якості підлітка та здійснити профілактичні дії щодо появи делінквентної поведінки.

Застосування цих стратегій, на думку Ю. Клочан, можливе, коли особистість опановує інформацію в процесі активного абсорбування знань, ставлячи запитання й обговорюючи незрозумілі аспекти. Тому застосовувати в ході соціально-педагогічної профілактичної роботи з

вихованцями важливо ті методи усвідомлення цінностей суспільства, які уможливають прояв підлітка, як суб'єкта виховання [8, с. 76].

До таких методів науковець відносить: дискусію, диспут, мозковий штурм, тренінгову роботу як групову взаємодію.

Дієвими у процесі соціально-педагогічної профілактики правопорушень мають стати інтерактивні ігрові та театралізовані форми роботи з вихованцями, які повинні передбачати включення учасників до дійства, наприклад, ігрова програма, інтерактивна акція, ток-шоу, змагання команд КВК, театралізована та пластично-хореографічна вистава, форум-театр, плейбек-театр тощо [там само, с. 77].

Щодо основних форм соціально-педагогічної профілактики делінквентної поведінки підлітків, що сприятимуть формуванню законслухняної поведінки, відносять, по-перше, організацію соціального середовища, по-друге, інформування та, по-третє, активне соціальне навчання соціально важливим навичкам.

Розглянемо більш детально їх сутність. Тож, перша форма – організація соціального середовища. В її основі лежить уявлення про детермінувальний вплив навколишнього середовища на формування делінквенції. К. Мілютіна вважає, що здійснюючи вплив на соціальні чинники, можна попередити негативну поведінку підлітків [9, с. 128]. Друга форма профілактичної роботи – інформування, що є найбільш типовою та реалізується у формі лекцій, бесід, поширення спеціальної літератури чи відео і телефільмів [там само, с. 132]. Третя форма профілактичної роботи – активне соціальне навчання соціально важливим навичкам. Реалізується у формі групових тренінгів та використовується у взаємодії фахівця соціального гуртожитку з потенційними родичами та найближчим оточенням [9, с. 133].

Тож, здійснення соціально-педагогічної профілактики делінквентної поведінки вихованців в умовах соціального гуртожитку для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, можна вважати ефективною за умови якісного поєднання усіх вищезазначених стратегій, форм та методів роботи.

Список використаної літератури

- 1. Лютий В. П.** Поведінка девіантна / В. П. Лютий // Енциклопедія для фахівців соціальної сфери. – 2-ге видання / за заг. ред. проф. І. Д. Звереві. – К., Сімферополь : Універсум, 2013. – С. 358–360.
- 2. Лютий В. П.** Поведінка делінквентна / В. П. Лютий // Енциклопедія для фахівців соціальної сфери. – 2-ге видання / за заг. ред. проф. І. Д. Звереві. – К., Сімферополь : Універсум, 2013. – С. 360–363.
- 3. Зайченко М.** Діагностика та корекція девіантної поведінки учнів / М. Зайченко // Соціальна педагогіка. – 2010. – № 2 (лютий). – С. 41–55.
- 4. Краснова Н. П.** Методика роботи соціального педагога: навч. пос. / Н. П. Краснова, Л. П. Харченко. – Луганськ, 2002. – 111 с.
- 5. Оржеховська В. М.** Девіантна поведінка неповнолітніх та

міжсекторальна стратегія її профілактики / В. М. Оржеховська // Педагогічна і психологічна наука в Україні : зб. наук. пр. до 15-річчя АПН України у 5-ти т. / ред. В. Г. Кремень [та ін.]. – К., 2007. – Т. 1 : Теорія та історія педагогіки. – С. 349 – 358. **6. Регіональна модель профілактики підліткової злочинності : досвід упровадження.** – К. : Видавець Захаренко В. О. , 2008. – 60 с. **7. Шарапова О. В.** Комплексна програма вивчення і корекції відхилень поведінки молодших школярів / О. В. Шарапова // Нові технології навчання : наук.-метод. зб. / [кол. авт.]. – К., 2002. – Вип. 33. – С. 160–166. **8. Клочан Ю. В.** Соціально-педагогічна профілактика делінквентної поведінки учнівської молоді: сутність, методи, форми / Ю. В. Клочан // Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна». – 2015. – № 11. – С. 75–79. **9. Мілютіна К.** Форми психокорекційного впливу [Текст] / К. Мілютіна. – К. : Главник, 2007. – 144 с.

Доннік М. С. Соціально-педагогічна профілактика делінквентної поведінки підлітків в умовах соціального гуртожитку для сиріт

У статті подано сутність понять «девіантна поведінка», «делінквентна поведінка» та «профілактика». Автором схарактеризовано фактори ризику, що провокують появу правопорушень у дітей підліткового віку (соціально-економічні, соціально-педагогічні, соціально-культурні, психологічні та біологічні); соціально-психологічні проблеми вихованців соціального гуртожитку (соціально-економічні, міжособистісні, внутрішньоособистісні, проблеми сім'ї, залежностей, здоров'я, ВІЛ/СНІДу, зайнятості); підходи профілактичної діяльності (проактивний, відновний підхід, включення у мікросередовище; врахування психологічних особливостей; повага до суспільних цінностей; визнання прав дитини-підлітка); а також форми (організація соціального середовища; інформування; активне соціальне навчання соціально важливим навичкам) та методи соціально-педагогічної профілактики делінквентної поведінки (дискусія, диспут, мозковий штурм, тренінгова робота).

Ключові слова: девіантна поведінка, делінквентна поведінка, соціально-педагогічна профілактика.

Донник М. С. Социально-педагогическая профилактика делинквентного поведения подростков в условиях социального общежития для сирот

В статье представлены сущность понятий «девиантное поведение», «делинквентное поведение» и «профилактика». Автором охарактеризованы факторы риска, провоцирующие появление правонарушений у детей подросткового возраста (социально-экономические, социально-педагогические, социально-культурные, психологические и биологические) социально-психологические проблемы

воспитанников социального общежития (социально-экономические, межличностные, внутриличностные, проблемы семьи, зависимостей, здоровья, ВИЧ/СПИДа, занятости); подходы профилактической деятельности (проактивный, восстановительный подход, включение в микросреду, учет психологических особенностей, уважение к общественным ценностям, признание прав ребенка-подростка) а также формы (организация социальной среды, информирование; активное социальное обучение социально важным навыкам) и методы социально-педагогической профилактики делинквентного поведения (дискуссия, диспут, мозговой штурм, тренинговая работа).

Ключевые слова: девиантное поведение, делинквентное поведение, социально-педагогическая профилактика.

Donnik M. Socio-Pedagogical Prophylaxis of Delinquent Behavior of Adolescents in Conditions of Social Dormitory for Orphans

The article describes the essence of the concepts of «deviant behavior», «delinquent behavior» and «prevention». The author describes the risk factors that provoke the occurrence of offenses in adolescent children (socio-economic, socio-pedagogical, socio-cultural, psychological and biological) and socio-psychological problems of students of social dormitory (socio-economic, interpersonal, intrapersonal, dependencies, health, employment). The article contains approaches to preventive activities – a proactive, restorative approach, inclusion in the microenterprise; taking into account psychological peculiarities; respect for public values; recognition of the rights of the child-teenager. The scientist analyzes the forms of socio-pedagogical prevention of delinquent behavior (organization of the social environment; informing; active social learning for socially important skills); and methods of socio-pedagogical prevention of delinquent behavior (discussion, debate, brainstorming, training work, interactive game and theatrical forms of work – game program, interactive action, talk shows, competitions of KVN teams, theatrical and plastic-choreographic performances, forum-theater, playbacks-theater). Also, the strategy of preventive activities is presented: definition of a problem, elimination of obstacles, provision of a choice, display of sympathy, feedback provision, explanation of goals, active assistance.

Key words: deviant behavior, delinquent behavior, socio-pedagogical prevention.

Стаття надійшла до редакції 11.02.2018 р.

Прийнято до друку 01.03.2018 р.

Рецензент – д.п.н., проф. Харченко С. Я.